

УДК 343.97

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.12>

ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Кузюк М.Г.,
аспірант,

Науково-дослідний інститут публічного права

Кузюк М.Г. Порухення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини: поняття та види.

У статті розглядається актуальна проблема забезпечення законності в галузі трансплантації. Сучасний стан охорони здоров'я в Україні, потреба у високоякісних медичних послугах, а також необхідність адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів підштовхують до ретельного аналізу і вдосконалення правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів. Основна увага в статті приділяється визначенню порушень законодавства у сфері трансплантації, аналізу їх видів та наслідків. Розглядаються різні аспекти правопорушень, зокрема, незаконна торгівля органами, порушення процедури отримання згоди донора, а також недотримання стандартів медичної етики і безпеки під час проведення трансплантаційних операцій. Розкрито особливості порушень, що вчиняються, як медиками, так іншим суміжними працівниками, порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. Авторами досліджено міжнародний досвід регулювання трансплантації та визначено ключові моменти, які потребують уваги в українському законодавстві. Проаналізовано положення Брюссельської декларації про закони і звичаї війни, Женевських конвенцій та інших міжнародних документів, які встановлюють норми і принципи у цій галузі. Порухення цих норм можуть мати серйозні наслідки для здоров'я пацієнтів і репутації медичних установ. Стаття підкреслює необхідність посилення державного контролю за дотриманням законодавства у сфері трансплантації, вдосконалення правових механізмів відповідальності за порухення та створення умов для ефективного функціонування системи трансплантації в Україні. Зокрема, автором запропонована авторське визначення порушень встановленого порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, а також надано класифікацію порушень за напрямками та формами діяльності на кожному етапі даного процесу. Дослідження спрямоване на формування теоретичних та практичних основ для забезпечення законності і етичності трансплантації анатомічних матеріалів в Україні, що є важливим кроком у розвитку медичної галузі та захисті прав пацієнтів.

Ключові слова: анатомічні матеріали, кримінальні правопорушення, суб'єкти трансплантаційної діяльності, видалення, отримання згоди, класифікація.

Kuzyuk M.H. Violation of the procedure established by law for transplantation of human anatomical materials: concepts and types.

The article addresses the pressing issue of ensuring legality in the field of transplantation. The current state of healthcare in Ukraine, the need for high-quality medical services, and the necessity of adapting national legislation to international standards prompt a thorough analysis and improvement of the legal regulation of the transplantation of anatomical materials. The main focus of the article is on identifying violations of legislation in the field of transplantation, analyzing their types, and consequences. Various aspects of offenses are examined, including illegal organ trade, violations of the donor consent procedure, and non-compliance with medical ethics and safety standards during transplantation operations. The peculiarities of violations committed by both medical professionals and other related workers in the transplantation of human anatomical materials are revealed.

The authors explore the international experience of transplantation regulation and highlight key points that require attention in Ukrainian legislation. The provisions of the Brussels Declaration on the

Laws and Customs of War, the Geneva Conventions, and other international documents establishing norms and principles in this field are analyzed. Violations of these norms can have serious consequences for patients' health and the reputation of medical institutions. The article emphasizes the need to strengthen state control over compliance with legislation in the field of transplantation, improve legal mechanisms of accountability for violations, and create conditions for the effective functioning of the transplantation system in Ukraine. Specifically, the author proposes an original definition of violations of the established order of transplantation of human anatomical materials and provides a classification of violations by areas and forms of activity at each stage of this process.

The study aims to form theoretical and practical foundations for ensuring the legality and ethics of the transplantation of anatomical materials in Ukraine, which is an important step in the development of the medical field and the protection of patients' rights.

Key words: anatomical materials, criminal offenses, subjects of transplantation activities, removal, obtaining consent, classification.

Постановка проблеми. порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини є складним і важливим питанням, яке потребує детального аналізу та обговорення в контексті медичного, юридичного, етичного і соціального аспектів. Це обґрунтування спрямоване на висвітлення ключових аспектів проблеми, аналіз причин та наслідків порушень, а також пропозицію шляхів їх попередження.

Збереження, охорона та зміцнення здоров'я та благополуччя громадян - один із ключових обов'язків та пріоритетів Уряду України. Здоров'я населення дуже важливе для того, щоб люди могли прожити життя якісно та повністю реалізувати свій потенціал. Вирішення проблем здоров'я населення не є обов'язком лише сектора охорони здоров'я, а потребує консолідації зусиль суспільства та лідерства уряду на національному, обласному та місцевому рівні.

Трансплантація анатомічних матеріалів людини є важливою медичною процедурою, яка дозволяє врятувати життя багатьох пацієнтів. Однак, здійснення цієї процедури має суворо регламентуватися законодавством, щоб запобігти зловживанням, торгівлі органами та забезпечити захист прав донорів та реципієнтів.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблемами правового регулювання трансплантації, дослідження окремих кримінально-правових та криміналістичних аспектів відповідальності за незаконну діяльність у цій сфері давно є об'єктом наукових досліджень. Із кримінальної доктрини за період набуття Україною незалежності цій тематиці було присвячено роботи відомих вітчизняних та зарубіжних учених М.І. Авдєєва, Ф.Ю. Бердичевського, І.І. Гореліка, В.О. Глушкова, Я. Дргонця, О.І. Кисельова, Г.С. Крайника, А.М. Красікова, М.С. Малєїна, М.М. Малєїної, М.М. Новицької, Б.П. Сачука, М.Д. Шаргородського, П. Холлендера, П. Холмса. Відтак праці перелічених вище вчених-теоретиків беззаперечно мають суттєве теоретичне та прикладне значення у дослідженні даної теми, а тому складають фундамент сучасного наукового дослідження проблеми трансплантології в Україні.

Метою статті є на основі комплексного аналізу правових норм, теоретичних положень і практики застосування законодавства щодо встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини визначити поняття та провести класифікацію вказаних порушень.

Вклад основного матеріалу. Розвиток держави тісно пов'язаний зі станом охорони здоров'я її громадян. Це важливий стратегічний фактор забезпечення національного добробуту. Одним з методів, що дозволяють покращувати здоров'я пацієнтів та рятувати їхні життя, є трансплантація. Рівень розвитку трансплантацій яскраво демонструє якість та доступність медичної допомоги, а також стан медичної науки.

Поряд з цим, незадовільний стан сфери охорони здоров'я та системні проблеми у всіх галузях стали вагомим чинником для проведення медичної реформи, яка розпочалася у 2016 році. Головна мета медичної реформи полягала в забезпеченні українців якісними медичними послугами. Як результат, 17 травня 2018 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» [10]. Цей закон покликаний сприяти становленню системи трансплантації в Україні та створити належні правові умови для її повноцінного функціонування.

Трансплантація також є показником рівня розвитку суспільства, адже передача анатомічних матеріалів людини, яка потребує трансплантації, є вкрай гуманним вчинком [4; 5; 8]. Вона під-

креслює усвідомлення донором того, що навіть після смерті можна врятувати чиєсь життя, особливо у випадку посмертного донорства.

Відтак, у 2019 році набрав чинності Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», дія якого поширюється на трансплантацію анатомічних матеріалів людині, здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією, отримання анатомічних матеріалів людини для виготовлення біоімплантів, визначення умов застосування ксеноімплантів. У розділі VII «Прикінцеві і перехідні положення» цього закону вказано, що необхідно внести зміни до деяких законодавчих актів України. У цьому законі була викладена нова редакція статті 143 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка передбачає відповідальність за порушення порядку трансплантації [10].

Сьогодні незважаючи на повномасштабну війну галузь трансплантації в Україні не занепадає, а продовжує стрімко розвиватися. Операції з трансплантології успішно проводяться на серце, легені, нирки, печінку, підшлункову залозу. Також збільшилась кількість трансплантацій кісткового мозку. Лише за 2023 р. в Україні було здійснено ряд досягнень, зокрема:

лікарі успішно освоїли нові види трансплантацій і вперше провели унікальні для країни операції: трансплантували підшлункову залозу, здійснили спліт-трансплантацію печінки (донорський орган розділили й пересадили двом реципієнтам), без допомоги закордонних колег пересадили пацієнту легені;

збільшилося число трансплантацій кісткового мозку. У 2022 році було проведено 223 пересадки стовбурових клітин, а в 2023 – 340, з них 43 – від неродинного донора;

зросла кількість прижиттєвих згод на посмертне донорство і згод на донорство рідних, яким констатували смерть мозку;

ліки в постресплантацийному періоді стали ще доступнішими. Від лютого 2023 року препарати імуносупресії внесли до реєстру лікарських засобів, які підлягають реімбурсації – їх можна отримати безкоштовно або з невеликою доплатою. Цією можливістю скористалися уже 1055 пацієнтів, виписано 4459 рецептів [2].

Варто відмітити, що в рамках пілотного проекту із трансплантації, що проводився МОЗ у 2021 році було здійснено 316 органних трансплантацій, у 2022 – 384, а у 2023 – 585. Разом з тим, незважаючи на такі досягнення на рятувні операції із трансплантації очікують 3013 пацієнтів [12].

В контексті зазначеної статистики і позитивних показників трансплантацийних операцій, нововведень та стратегій розвитку даної галузі, наведемо деякі терміни, що тісно пов'язані із досліджуваною нами процедурою. Відповідно до у 3У «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»: - анатомічні матеріали, під якими розуміються органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини; - бригада вилучення анатомічних матеріалів людини - група медичних та інших працівників закладу охорони здоров'я, бюро судово-медичної експертизи або інших суб'єктів господарювання, що згідно із законодавством мають право здійснювати таку діяльність, яка створюється відповідно до наказу керівника для вилучення, зберігання, підготовки до перевезення та/або перевезення анатомічних матеріалів людини для їх подальшої трансплантації та/або виготовлення біоімплантів; вилучення анатомічних матеріалів - хірургічна операція, інше медичне втручання, в результаті якого отримуються анатомічні матеріали людини для трансплантації та/або виготовлення біоімплантів; – Єдина державна інформаційна система трансплантації органів та тканин – електронна автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, обробки, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передачі), знеособлення та знищення визначеної законом інформації про фізичну особу та іншої інформації, передбаченої законодавством, а також для здійснення автоматизованого об'єктивного і неупередженого розподілу анатомічних матеріалів людини, визначення пар донор-реципієнт, що зберігається на інформаційних ресурсах, зареєстрованих та розташованих в Україні [10].

Разом з тим, вітчизняним законодавством передбачена кримінальна відповідальність у ст. 143 КК України за умисне порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого[6].

Зведені дані офіційної статистики щодо вчинення діянь пов'язаних з умисним порушенням встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини, що спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого які офіційно зареєстровані у Єдиному реєстру

досудового розслідування свідчать, що у 2019 – 2; 2020 – 1; 2021 – 4; 2022 – 4; 2023 – 3; за 4 місяці 2024 – 2 [9], що вказує на високу латентність даного виду кримінальних правопорушень.

Відповідно до Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» міжнародне співробітництво у сфері застосування трансплантації анатомічних матеріалів здійснюється за такими напрямками: - обмін органами шляхом розподілу та взаємозаліку органів із використанням спеціалізованих реєстрів; – отримання та надання гемопоетичних стовбурових клітин; – обмін знеособленою інформацією, що міститься у державних інформаційних системах трансплантації, відповідних недержавних інформаційних системах та реєстрах, інформаційних системах та реєстрах іноземних держав, юридичних осіб і міжнародних організацій; - виконання науково-дослідних та інвестиційних програм у сфері застосування трансплантації; – обмін технологіями, медичною технікою та науковою інформацією [10].

Так, раніше у кримінально-правовій доктрині вчені-теоретики, зокрема С. Гринчак виділяв три можливі порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, зокрема: – щодо реципієнта; – щодо живого донора; – щодо донора-трупа [1].

Незважаючи на зазначену класифікацію деякі вчені (В.В. Топчій та Л.А. Жерж) переконані, що кримінально не караними стали діяння, спрямовані на порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів вчинені щодо донора – трупа. Таку позицію вчені пояснюють тим що в нормі йдеться лише про живого донора, з яким здійснюють певні психологічні маніпуляції [11, с. 192-193].

Протилежну думку викладають О.В. Процюк і Д.О. Алексеева-Процюк, які зазначають наступне: «Зважаючи, що Закон, у разі відсутності прижиттєвої згоди повнолітньої дієздатної особи стати донором анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті, наділяє правом надання згоди на вилучення анатомічних матеріалів у померлої особи її найближчих родичів, які розпоряджаються подальшою долею тіла померлої особи, саме ці особи визнаються потерпілими під час досудового розслідування злочину» [3, с. 15].

Ми ж підтримуємо Г.Н. Муртазаєва, Некрасова В.А. які вважають, що при розробці нормативно-правових актів необхідно передбачити рівні потенційні можливості для операцій трансплантації незалежно від матеріального добробуту пацієнта» [7].

Зважаючи на зазначене вище, ми можемо з певною ймовірністю стверджувати, що дана обставина свідчить про відсутність потерпілого як такого, оскільки донор-труп, трансплантація органів у якого здійснюється, не фіксується як потерпілий. Відтак, рішення про вчинення таких операцій приймається членами сім'ї чи близькими родичами, що у створює ризики підвищення латентності даного виду кримінальних правопорушень.

Таким чином, під порушенням встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини слід розуміти, діяльність пов'язану з трансплантацією (вилученням або заміною) анатомічних матеріалів, що вчиняються суб'єктами надання медичних послуг, без дотримання передбачених процедур, надання згоди, належної організації проведення таких операцій, а також їх документального оформлення та фіксації.

Поряд з цим, аналіз порушень встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів дозволив нам виділити та запропонувати наступну їх класифікацію, зокрема, вони можуть здійснюватися у таких основних формах:

Незаконна трансплантація:

- проведення трансплантаційних операцій без відповідних ліцензій та дозволів, виданих державними органами;

- здійснення трансплантації без дотримання медичних стандартів і протоколів, що може призвести до серйозних ризиків для здоров'я пацієнтів;

Торгівля безпосередньо органами:

- незаконний обіг органів та анатомічних матеріалів з метою отримання фінансової винагороди;

- використання тіньових схем для отримання органів, включаючи примусове вилучення органів у вразливих(неблагополучних) груп населення;

Порушення прав донорів та реципієнтів:

- недотримання принципу добровільності та інформованої згоди донорів, коли донори не отримують повної інформації про ризики та наслідки операції;

- порушення конфіденційності особистих даних донорів та реципієнтів;

Фальсифікація медичної документації:

- підробка медичних документів для отримання дозволу на трансплантацію;
- внесення неправдивих даних у медичні записи щодо стану здоров'я донора або реципієнта;

Невиконання етичних норм:

- порушення етичних стандартів, таких як маніпуляція донорськими чергами або надання пріоритету реципієнтам за неетичними критеріями;
- недостатнє забезпечення психологічної підтримки для донорів та реципієнтів до і після операції.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна констатувати, що вчинення протиправних дій можливо на будь-якому етапі процедури трансплантології. Починаючи від отримання дозволу і внесення відомостей до Єдиної державної інформаційної системи трансплантації органів та тканин і до забезпечення прав та свобод донора. Разом з тим, порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини можуть бути різними і включати в себе підробку документів, їх фальсифікацію, зловживання службовим становищем, перевищенням влади та службових повноважень та ін. Тим самим мати серйозні наслідки як для окремих осіб, так і для суспільства в цілому, підживляючи довіру до системи охорони здоров'я та створюючи небезпеку для життя і здоров'я громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Grynychak, Serhii V. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію: минуле, сучасне, майбутнє. Проблеми законності, 2021, 154: 244–256.
2. Впродовж 2023 року в Україні проведено 585 органних трансплантацій. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vprodovzh-2023-roku-v-ukraini-provedeno-585-orhannykh-transplantatsii>.
3. Кваліфікація порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: метод. рек. / [О.В. Процюк, Д.О. Алексеєва-Процюк]. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 55 с.
4. Кисельова О.І. Адміністративно-правове регулювання трансплантації органів і (або) тканин людини в Україні і зарубіжних країнах. *Правові горизонти*. № 9 (22). 2018. С. 46–51.
5. Крайник Г.С., Сачук Б.П. Проблематика розвитку трансплантації в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 700–703.
6. Кримінальний кодекс України. Від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1273>.
7. Муртазаєва Г.Н., Некрасов В.А. Трансплантація органів і тканин людини: Принципи правового регулювання. Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генеза, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. Львів. 2008. С. 208-209.
8. Новицька М.М. Основні зміни до законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людині. *Підприємництво, господарство і право*. № 9. 2018. С. 132–137.
9. Офіс генерального прокурора. Статистична інформація Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.
10. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.
11. Топчій Василь Васильович; Жерж Людмила Анатоліївна. Напрями реформування кримінального законодавства України у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини. 2022.
12. Український центр трансплант-координації. Статистика. URL: <https://utcc.gov.ua/statystyka>.